

сприятиме посиленню ролі та значення соціальних аспектів становлення сільського господарства поряд із розв'язанням важливих організаційно-економічних і екологічних проблем.

Таким чином, для забезпечення збалансованого розвитку аграрних підприємств здійснено структурування балансів у їх функціонуванні. Це сприяло обґрунтуванню суті, структури, функцій та потенційних можливостей економічного, соціального, екологічного, організаційного й інноваційно-

технологічного балансів. Системна взаємодія цих балансів шляхом взаємопроникнення, взаємодоповнення та взаємозбагачення створює два важливі ефекти: синергійний і соціоекономічний. Вони є результатом синтезування окремих частин в одній системі.

Отже, соціоекономічний підхід до забезпечення збалансованого розвитку аграрних підприємств на етапі формування комплексу стратегічних напрямів сприяє утворенню продуктивних синергійного й соціоекономічного ефектів у результаті реалізації стратегії.

Обґрунтовано стратегічні напрями забезпечення збалансованого розвитку аграрних підприємств за соціоекономічним підходом. Узагальнено наукові підходи до розгляду проблеми становлення соціоекономіки в Україні та за кордоном. Проведено структурування балансів у функціонуванні аграрних підприємств, розкрито суть і значення синергійного й соціоекономічного підходу у результаті збалансованого розвитку аграрних підприємств.

Обоснованы стратегические направления обеспечения сбалансированного развития аграрных предприятий за социоекономическим подходом. Обобщены научные подходы к рассмотрению проблемы становления социоекономики в Украине и за рубежом. Проведена структуризация балансов в функционировании аграрных предприятий, раскрыты суть и значение синергетического и социоекономического подхода в результате сбалансированного развития аграрных предприятий.

An article provides the strategy for ensuring sustainable development of agricultural enterprises due to social and economic approach. The scientific approaches towards problems of social economics in Ukraine and abroad are generalized and considered. An article presents structuring of the balance in the functioning of agricultural enterprises. The essence and value of synergetic and social and economic approaches resulting in sustainable development of agricultural enterprises are pointed out.

*

В.К. ЗБАРСЬКИЙ, доктор економічних наук, професор
О.О. ВОЛОШИН, бакалавр
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Проблеми кооперування малих форм господарювання на селі

Світова економічна криза негативно позначилася на українській економіці, обмеживши доступ громадян та організацій до кредитування, призвела до підвищення цін на споживчі товари й енергоносії, росту інфляції, зниження реального доходу і купівельної спроможності громадян. Зокрема, суттєво уповільнилися темпи розвитку малого й середнього підприємництва, що у сільській місцевості призвело до закриття та реорганізації існуючих бізнес-підприємств (табл. 1). Цей комплекс факторів призвів до зростання і без того високого рівня явного й прихованого безробіття серед сільського населення. При цьому на місцевому рівні у молодих людей поступово втрачається дові-

ра до власної громади та надія на те, щоб успішно господарювати у себе вдома, знову посилюються міграційні настрої.

Мета статті – розглянути проблеми кооперування малих форм господарювання на селі як передумову їх сталого розвитку.

Зважаючи на близьку перспективу комерціалізації землі в Україні, селяни починають усвідомлювати, що вони як дрібні пайовики можуть бути на вкрай не вигідних умовах позбавлені свого єдиного ресурсу. Адже нині існує тенденція до скуповування корпоративних прав на оренду землі великими сільськогосподарськими холдингами й можна очікувати, що вони тиснутимуть на дрібних пайовиків у визначенні цінових

умов і змушуватимуть дрібних господарів до продажу своїх ділянок, зокрема, через

ізоляцію останніх від господарської діяльності¹.

1. Динаміка кількості малих підприємств в Україні*

Рік	Кількість МП (без ФГ)		Кількість		Зайнято працівників на МП, тис. осіб	
	Усього, тис. од.	На 10000 населення, од.	Фермерських господарств, од.	Особистих селянських господарств, тис.	усього	у т.ч. в сільській місцевості
1995	96,0	19	34778	5917,5	1124,9	48,2
1996	96,3	19	35287	5885,9	1223,7	50,3
1997	136,2	27	35927	5801,3	1349,7	51,1
1998	173,4	34	35485	5265,3	1559,9	52,4
1999	197,1	40	35884	5211,8	1677,5	65,3
2000	217,9	44	38428	5198,6	1730,4	110,9
2001	233,6	48	41599	5121,1	1932,1	113,3
2002	254,4	53	43042	5100,3	1934,2	144,1
2003	271,4	57	43016	5087,5	2052,2	163,1
2004	283,7	60	42533	5011,2	2133,0	162,7
2005	297,6	63	42445	4915,3	2169,4	164,0
2006**	323,4	72	43150	4817,8	2232,3	164,6
2007	348,4	76	43410	4750,1	2231,5	155,1
2008	324,3	72	42446	4666,0	2237,4	149,4
2009	336,1	75	41906	4612,1	2152,0	146,4
2010	280,5	63	41524	4540,4	2077,5	140,4
2011***	288,7	64	41598	4359,0	2077,5	142,2
2011 у % до 1995	300,7	334,6	119,5	73,7	184,4	295,0

* Мали підприємства в Україні у 2001 році: Стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2002. – С. 11;

** Діяльність суб'єктів малого підприємництва у 2010 році: Стат. зб. – К.: Держслужба статистики України, 2011. – С. 19 (згідно зі змінами до Господарського кодексу України введені нові критерії до віднесення підприємств до малих: виручка від реалізації не більше 70 млн грн). ФГ – фермерські господарства.;

*** Визначено розрахунковим способом.

Ймовірно, ці ознаки соціальної апатії можна подолати запровадженням дієвих комплексних програм розвитку самозайнятості населення, особливо сільського, через кооперацію. Ринкова економіка вимагає від малих сільськогосподарських підприємств взаємодії у вигляді об'єднань, метою яких є вирішення спільних завдань.

У сучасних умовах така співпраця все більше набуває формальних відносин у вигляді як кооперації, так й інтеграції. Питаннями інтеграційних відносин між економічними суб'єктами займалися А. Гриценко, В. Демет'єв, К. Паньківський, М. Туган-Барановський, Є. Храпливий, О. Чаянов, О. Яременко та інші економісти.

Проблеми розвитку сільськогосподарської інтеграції в сучасних умовах розглянуті в публікаціях В. Зіновчука, С. Злупка, В. Збарського, М. Маліка, С. Мочерного, Г. Черевка й інших авторів. Разом із тим питання кооперації та інтеграції, запровадження відповідних процесів на рівні малих під-

приємств сільських поселень розкриті недостатньо. Необхідність їх дослідження полягає у впливі інтеграційних форм господарювання на стійкість, адаптивність і економічний ріст сільськогосподарського виробництва.

У даних умовах кооперація малих форм господарювання на селі – це один із небагатьох, а можливо єдиний шлях для селян відстояти свої та інтереси як потенційних партнерів і водночас конкурентів великого агробізнесу.

Нині понад 70% трудомісткої сільськогосподарської продукції повсякденного споживання: картоплі, овочів, фруктів, молока та м'яса – виробляється в особистих селянських і фермерських господарствах та фізичними особами – сільськогосподарськими товаровиробниками, які, на жаль, не мають постійно діючих каналів реалізації такої продукції.

Як наслідок, значна частина індивідуально вирощеної сільськогосподарської продукції, особливо у віддалених від приміської зони

¹ Організаційно-економічні основи фірми: навч. посіб. / [В.К. Збарський, А.О. Двігун, В.П. Горьовий та ін.]. – К.:ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2010. – С. 242.

селах, згодовується худобі або псується. Частина її потрапляє до кінцевих споживачів, але через посередників, або ж продається селянами на стихійних ринках. У першому варіанті через безвихідь селяни змушені продавати вирощену продукцію за заниженими цінами, основний заробіток від якої одержують не її виробники, а посередники; у другому – селяни затрачають багато часу й коштів на транспортування продукції до районних чи обласних центрів, часто реалізуючи її в умовах, що не відповідають нормам.

У зв'язку зі значною кількістю особистих селянських (4,54 млн), фермерських господарств (42,0 тис.) і фізичних осіб – сільськогосподарських товаровиробників, доцільно

сприяти формуванню за безпосередньою їх участю кооперативного сегмента аграрного ринку. Водночас його формування стримується недосконалістю законодавства, слабкою матеріальною базою, відсутністю кваліфікованих кадрів – організаторів кооперативного руху, недостатньою обізнаністю селян у перевагах об'єднання зусиль на умовах кооперації для подальшого розвитку та відсутністю належної державної підтримки¹.

У Черкаській області, наприклад, практично зупинився процес створення сільськогосподарських кооперативів, а в окремих районах вони припинили свою діяльність (табл. 2).

2. Кількість діючих сільськогосподарських підприємств Черкащини за організаційно-правовими формами господарювання (на 1 липня відповідного року)

Район	2003 р.						2010 р.					
	Усього	Господарські товариства	Приватні підприємства	Виробничі кооперативи	Фермерські господарства	Державні підприємства	Усього	Господарські товариства	Приватні підприємства	Виробничі кооперативи	Фермерські господарства	Державні підприємства
Черкаська область	2890	531	106	42	1025	31	1827	425	152	15	1124	7
Городищенський	86	23	3	1	26	3	98	25	13	-	53	1
Драбівський	130	33	10	1	38	2	51	15	2	-	31	1
Жашківський	66	24	12	1	11	-	112	26	11	1	71	-
Звенигородський	242	22	9	2	103	1	70	26	13	1	27	-
Золотоніський	133	27	3	-	41	1	114	16	4	2	85	-
Кам'янський	164	20	4	5	65	2	95	34	13	1	41	-
Канівський	165	24	4	2	64	2	95	14	1	-	71	-
Катеринопільський	136	21	4	2	52	1	74	14	4	1	49	-
Корсунь-Шевченківський	90	33	2	1	25	1	87	10	4	1	70	-
Лисянський	122	23	2	1	47	1	58	23	8	1	20	-
Маньківський	256	21	3	-	113	1	78	10	10	-	56	-
Монастирищенський	153	20	3	5	60	1	143	13	3	-	121	-
Смілянський	131	24	2	5	44	3	107	12	5	1	86	-
Тальнівський	180	21	14	1	68	2	92	23	4	2	54	1
Уманський	213	38	4	7	76	2	107	17	19	1	65	-
Христинівський	99	15	2	7	31	5	127	35	10	1	73	1
Черкаський	147	49	10	1	35	-	67	15	1	2	39	3
Чигиринський	90	38	6	-	20	1	110	47	10	-	42	-
Чорнобаївський	119	22	-	-	45	-	40	19	2	-	18	-
Шполянський	172	33	9	-	61	2	102	31	15	-	52	-

* Дані форми № 50 «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах» за 2003 і 2010 рр. Статистичний бюлетень. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області за відповідні роки.

Крім того, програми розвитку кооперації, які варто було б запровадити для малого сільськогосподарського виробника, могли

розвивати сільськогосподарську кооперацію шляхом проведення відбору, навчання й супроводу ініціативних груп дрібних вироб-

¹ Крисальний О.В. Теоретико-методологічні засади розвитку спеціалізації і сільськогосподарської кооперації в постреформованому аграрному виробництві / О.В. Крисальний // Економіка АПК. – 2007. – № 6. – С. 3–10.

ників сільськогосподарської продукції, об'єднання їх у кооперативи, налагодження виробництва готової продукції та сприяння у її реалізації кінцевому споживачеві¹.

Це уможливило б відпрацювати типові моделі найбільш продуктивних сільськогосподарських кооперативів, захистило права селян на землю й інші ринкові ресурси, змогло створити якісні робочі місця (в т.ч. для молоді) та, головне, дало б селянам надію на те, що через розумну й сумлінну працю на землі можна досягти успіху в своїй громаді.

Як відомо, існуюча система законодавства про сільськогосподарську кооперацію робить складним завдання розвитку сільськогосподарського кооперативу як неприбуткової організації, особливо у випадку, коли саме кооператив закуповує чи приймає у населення сировину, готує її до реалізації та реалізовує. Однак чи не варто замислитися над таким питанням: дійсно, податкові канікули необхідні кооперативам на період 3-5 років для початківців, тобто у випадку, коли малі сільськогосподарські виробники, об'єднавшись, вирішили спробувати попрацювати як виробничий чи збутовий кооператив. Оскільки вони лише розпочинають, варто було б надати їм неприбутковий статус на певний час, але з умовою, що вони зможуть спрямовувати інвестиції протягом цього періоду на досягнення життєздатності кооперативу і приведення його до можливості роботи як підприємства-платника податків у майбутньому².

Якщо ж говорити про існуючі великі кооперативи або об'єднання середніх виробників у формі збутових кооперативних об'єднань, то нині простежується така ситуація: виробники здають продукцію «з поля» посередникам, який приймає її за низькими цінами – фактично, заробляючи 300-400% власної націнки при подальшій реалізації дрібним оптом та в роздріб. Водночас оплата готівкою за продукцію «з поля» стримує кооперативи від повної легалізації й не дає їм змоги розвивати власну збутово-заготівельну складову.

Проте, реалістичним видається варіант, коли кооператив реалізує свою продукцію легально та прозоро, але при цьому продає не сировину „з поля” посередникові за низькими цінами, а реалізує оброблену, доопрацьовану, розфасовану й упаковану продукцію через власні магазини або торгові точки, або ж, додатково, зареєструвавши торгову марку, постачає власну „фірмову” продукцію у супермаркети³. Ймовірно, націнка, одержувана кооперативами на собівартість, зросте, і це дасть змогу кооперативу платити податки, оскільки частину того, що вони нині віддають посередникові за рахунок його низьких закупівельних цін, вони могли б платити державі, офіційно працевлаштовувати своїх працівників, забезпечуючи соціальну сферу в своїх громадах. Водночас за умови наявності дієвої та регулярної державної підтримки на розвиток цих самих кооперативів у останніх була б мотивація подальшого розвитку власних організаційних і соціальних структур.

Отже, великі кооперативні об'єднання могли б працювати як прибуткові кооперативи, однак обов'язковою умовою є розвиток їх власної збутово-заготівельної складової та підвищення рентабельності виробництва. Але малі кооперативи-початківці, на наш погляд, варто було б звільнити від оподаткування на кілька років, надавши їм неприбутковий статус, однак з умовою обов'язкового інституційного розвитку – щоб вони змогли продовжувати працювати у майбутньому, платити податки, а не закрилися після закінчення «пільгового» періоду. До речі, дієва державна консультаційна служба, яка б обов'язково допомагала «початківцям» у їхньому бізнесі та зростанні, могла б збільшити шанси таких нових кооперативів на успішну роботу в майбутньому.

Таким чином, основними важелями державної економічної підтримки, які поширені у світовій практиці й можуть бути використані в Україні з урахуванням особливостей перехідної економіки, мають стати: передача обслуговуючим кооперативам необхідних об'єктів матеріально-технічної бази, що знаходяться в державній і муніципальній власності, на засадах довгострокового безпроцентного кредиту або безоплатно; надання пільгових кредитів обслуговуючим коопера-

¹ Державна цільова економічна програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 черв. 2009 р. № 557.

² Гриценко М.П. Сільськогосподарська кооперація: проблеми, шляхи розв'язання / М.П. Гриценко, М.Й. Малік, В.А. Пулім // Економіка АПК. – 2007. – № 1. – С. 51–58.

³ Розвиток обслуговуючої кооперації в сільському господарстві: моногр. / за ред. проф. В. Збарського. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 224 с.

тивам за схемами, що застосовуються для сільськогосподарських товаровиробників під солідарну відповідальність членів кооперативу; виділення лізингового кредиту кооперативним машинно-технологічним станціям; надання ряду пільг оптовим кооперативним ринкам, кооперативним торговим домам та іншим об'єктам ринкової інфраструктури, що функціонують як обслуговуючі кооперативи.

Функціонування малого підприємництва в аграрній сфері відзначається високим ступенем ризику, пов'язаним із природно-кліматичними умовами, малою швидкістю обігу коштів, відсутністю еластичності зв'язку між попитом на сільськогосподарську продукцію і цінами, низькою мобільністю сільських підприємств, оскільки основний чинник виробництва – земля, не може переноситися на іншу територію¹. Саме тому малі підприємства в цій сфері потребують сторонньої підтримки. У розвинутих країнах агропромислова галузь, а найбільш мале підприємництво, підтримується державою, що є гарантією продовольчої безпеки².

Механізми та процеси функціонування аграрної економіки охоплюють різні рівні – домогосподарство, фірма (підприємство), держава. Кожен із них має свій ступінь впливу на процес формування суб'єктів ринку й реалізації ними функцій господарської діяльності.

Домогосподарства є найнижчим і найпростішим рівнем здійснення господарської діяльності. Це той рівень, на якому відбувається звичайна особиста діяльність, яка забезпечує власні потреби й водночас усвідомлюється, започатковується та формується

економічна господарська одиниця, що вбудовується в систему економічних відносин. Функціонування всієї сукупності домогосподарств може здійснюватись у будь-якій сфері у вигляді ринкових чи неринкових структур. В аграрній сфері основу неринкового способу діяльності домогосподарств становлять особисті селянські господарства, оскільки більшість із них функціонує з метою задоволення власних потреб, а виробнича діяльність має переважно нетоварний характер. Але при цьому господарювання селян, хоч і спрямоване на задоволення власних потреб, продукує значну частку виготовленої продукції для продажу на ринку з метою задоволення продовольчих потреб інших споживачів та одержання додаткових доходів.

Враховуючи, що рівень зайнятості на селі є низьким, це має насторожити його мешканців на утворення підприємницької діяльності. Належні ринкові умови господарювання, дія існуючих законодавчих актів і запровадження нових законопроектів значно посилять свій вплив на діяльність функціонуючих та утворених суб'єктів, зокрема на особисті селянські господарства й кооперативи. Для них важливим питанням у короткостроковий період постає проблема перспективи діяльності та ефективності функціонування.

Дану проблему можна частково розв'язати завдяки перетворенню особистих селянських господарств у повноцінні суб'єкти ринку, а саме у малі підприємства, де важливе значення для них має взаємодія у межах кооперативів.

Розглянуто проблеми кооперування малих форм господарювання на селі в умовах реформування відносин власності на майно та землю, запровадження дієвих комплексних програм розвитку самозайнятості населення, особливо сільського, через кооперацію.

Рассмотрены проблемы кооперирования малых форм хозяйствования на селе в условиях реформирования отношений собственности на имущество и землю, внедрения действенных комплексных программ развития самозанятости населения, особенно сельского, посредством кооперации.

The problems of cooperation of small forms of farming within the framework of reform of property and land relations are considered, implementation of integrated development programs for self-employment of population, particularly rural citizens, through cooperation are suggested

*

¹ Малік М.Й. Основи аграрного підприємництва /М.Й. Малік. – К.: ІАЕ, 2000. – С. 126.

² Шпикуляк О.Г. Інституціональні аспекти регулювання аграрного ринку / О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 56.